

УДК 159.923

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Поденко А.В., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри практичної психології

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Кутузова О.В., магістрант кафедри практичної психології

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У роботі розкрито психологічний зміст поняття самоактуалізації, проаналізовано аспекти вивчення цієї проблематики в студентському віці, визначено особливості професійної спрямованості студентів-психологів та представлено результати емпіричного дослідження особливостей професійної самоактуалізації студентів-психологів.

Ключові слова: професійна самоактуалізація, студентський вік, студенти-психологи, професійна діяльність.

Поденко А.В., Кутузова О.В. ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

В работе раскрыто психологическое содержание понятия самоактуализации, проанализированы аспекты изучения этой проблематики в студенческом возрасте, определены особенности профессиональной направленности студентов-психологов, представлены результаты эмпирического исследования особенностей профессиональной самоактуализации студентов-психологов.

Ключевые слова: профессиональная самоактуализация, студенческий возраст, студенты-психологи, профессиональная деятельность.

Podenko A.V., Kutuzova O.V. SELF-ACTUALIZATION FEATURES OF PSYCHOLOGY DEPARTMENT STUDENTS

This research contains the study of structural components of professional self-actualization of psychology department students. Professional maturity of psychologist personality first of all has to be determined by his humanistic orientation on self-actualization of its professional and personal potential.

According to B.G. Ananiev, the student age is the sensitive period for the development main sociogenic abilities of a human. This age is characterized by the optimum conditions for the psychological, biological and social development. Successfulness of educational and future professional activities of psychology department students grows owing to development of possibilities for increasing of self-respect, respect for others and human nature in general, understanding and development of creative potential, certain abilities and qualities of personality.

Based on the results of theoretical analysis and the results of empirical study it was defined the factor structure of professional self-actualization of psychology department students, which includes five factors: "Self-actualization", "Management abilities", "Propensity for stress behavior", "Self-regulation", "Communicativeness". It was defined that psychology department students with highly expressed level of professional self-actualization manifestation constitute minor percent within the total amount of students being investigated and are characterized by self-respect, spontaneity, proneness to perceive the human nature in general as positive, by the independence of values and behavior from external factors, sensitivity, ability to take their annoyance, anger and aggression as natural to human essence. The results of psychodiagnostic study will be used as the basis for psychological forwarding programs during the study at a third level educational institution in order to promote personal-professional development of a future psychology specialist.

Key words: professional self-actualization, student age, psychology department students, professional activity.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах вимоги до професіоналізму фахівців із вищою освітою, їх конкурентоспроможності на ринку праці, адаптації, самостійності, гнучкості мислення, толерантності, комунікативної культури; питання, що пов'язані із самовизначенням, самоактуалізацією і самореалізацією особистості в професійній сфері, набувають особливої актуальності.

У поглядах на системність у професійній освіті особистості психолога сучасна психологія приходиться до ряду протиріч, одним із яких є затребуваність суспільством висококваліфікованих кадрів у всіх областях психології і нездатність молодих фахівців грамотно виконувати свої професійні обов'язки. Професійна зрілість особистості психолога повинна визначатися, насамперед, його гуманістичною спрямованістю

на самоактуалізацію свого професійного та особистісного потенціалу (О.Г. Асмолов, Л.І. Божович, М. Рокіч та ін.).

Студентський вік, за твердженням Б. Г. Ананьєва, є сензитивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини [1]. Студентський вік характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку. У цей період найвища швидкість пам'яті, реакцій, пластичність у формуванні навичок; активно розвиваються морально-ціннісні й естетичні почуття. Завдяки створенню можливостей для зростання самоповаги і поваги до інших та людської природи загалом, розумінню і розвитку творчого потенціалу, певних здібностей і якостей особистості зростає успішність учбової і майбутньої професійної діяльності студентів-психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання самоактуалізації особистості є ключовим системоутворюючим елементом гуманістичного напрямку в психології та педагогіці. Поняття самоактуалізації синтетичне, воно включає в себе всебічний і безперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію всіх її можливостей, адекватне сприйняття оточуючих, світу і свого місця в ньому, багатство емоційної сфери та духовного життя, високий рівень психічного здоров'я і моральності.

У літературі достатньо часто феномен самоактуалізації замінюється термінами «самореалізація», «самодетермінація», «самоствердження», «самовизначення», що актуалізує потребу уточнення самого поняття, виділення основних критеріїв або ознак, виділення основних компонентів структури [6; 14].

Дослідженням самоактуалізації займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: К.О. Абульханова-Славська, М.Г. Гарун, К. Гольдштейн, Дж. Келлі, Л.М. Кобильнік, С.Д. Максименко, А. Маслоу, Г. Олпорт, Ф. Перлз, П.І. Підкасистий, К. Роджерс, Н.В.Старинська, В. Франкл, Е. Фром, Л.М. Фрідман, Е. Шостром та ін.

У концепції К. Гольдштейна самоактуалізація розглядається як фундаментальний процес кожного організму, що керується тенденцією актуалізувати найбільшою мірою свої індивідуальні вроджені здібності, свою природу у світі. Із точки зору вченого, самоактуалізація – це універсальний феномен, ті специфічні цілі, до яких прагнуть різні люди. Це унікальний процес у кожному організмі, який може мати як позитивні, так і негативні наслідки для індивіда, оскільки самоактуалізація не означає завершення

проблем і труднощів, а навпаки, може принести певну долю болю і страждань. Люди мають різні внутрішні потенції, що надають форму їх цілям та визначають лінії індивідуального росту та розвитку [17].

Абрахамом Маслоу в рамках змістовної концепції «ієрархії мотивів» було введено поняття «особистості, що самоактуалізується». Це особистість, яка прагне вийти за межі наявного, досягнутого нею рівня розвитку; яка прагне до розвитку, самовдосконалення, до реалізації свого особистісного потенціалу. Людина, за твердженням Маслоу, повинна бути тим, ким вона може бути [10].

У гуманістичній теорії людина розглядається як активний творець власного життя, що володіє свободою вибирати і розвивати стиль життя [12; 18]. Про самоактуалізацію в широкому сенсі слова можна говорити на кожному віковому етапі розвитку людини. Акт самоактуалізації означає вибір можливостей зростання. Самоактуалізація – це не тільки кінцевий стан, але також процес актуалізації своїх можливостей, його можна побачити, наприклад, в оволодінні людиною певною навичкою, в оволодінні певною сумою знань, достатньою для успішної діяльності. У кожному випадку відображається усвідомлення своїх можливостей, які доповнюються оцінками оточуючих та сприяють відчуттю задоволеності собою.

Психологічний зміст студентського віку пов'язаний із розвитком самосвідомості, рішенням задач професійного самовизначення і вступом у доросле життя. У цьому віці формуються пізнавальні і професійні інтереси, потреба у праці, здатність будувати життєві плани, громадська активність, затверджується самостійність особистості, вибір життєвого шляху. Вивченням особливостей студентського віку займалися такі вчені, як: Б.Г. Ананьєв, Л.А. Баранова, І.О. Зимня, І.С. Кон, В.Т. Лісовський, Л.Д. Столяренко, О.В. Толстих, К.Д. Ушинський, Л.Н. Фоменко та ін.

І.О. Зимня виділяє основні характеристики студентського віку, що відрізняють його від інших груп населення високим освітнім рівнем, високою пізнавальною мотивацією, найвищою соціальною активністю та досить гармонійним сполученням інтелектуальної та соціальної зрілості. У плані загальнопсихічного розвитку студентство є періодом інтенсивної соціалізації людини, розвитку вищих психічних функцій, становлення всієї інтелектуальної системи й особистості в цілому [5].

О.В. Толстих підкреслює, що в молодості людина максимально працездатна, витримує найбільші фізичні та психічні наван-

таження, найбільш здатна до оволодіння складними способами інтелектуальної діяльності. Легше за все здобуваються всі необхідні в обраній професії знання, вміння й навички, розвиваються необхідні спеціальні особистісні та функціональні якості [3].

Процес формування готовності студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності має за своєю суттю універсальний характер і повинен бути спрямований не лише на опанування професійного психологічного інструментарю, але й на особистісні зміни майбутніх психологів у процесі здійснення навчально-професійної діяльності. На основі огляду психологічних концепцій із проблеми формування особистості психолога-професіонала і форм професійної підготовки до самостійної психологічної діяльності (М.Д. Дьяченко, А.К. Маркова, В.С. Мерлін, Н.С. Пряжников, Б.А. Сосновський) виділено складові частини соціально-психологічного портрета студента-психолога: професійний компонент світосприймання і світовідношення, професійно-групово інтегрованість і професійна вмотивованість, професійна стійкість та професійна підготовленість, професійна прихильність і професійне самовираження, професійна культура, майстерність та професійний досвід [13; 19]. Розглядаючи теоретичні концепції О.В. Андрієнко, Д.О. Леонт'єва, Л.М. Кобильнік, Н.В. Старинської, В.В. Століна, О.А. Столярчук, Е. Шострома, варто зазначити, що для ефективності особистості студента-психолога необхідно розвивати якості, що будуть сприяти самоактуалізації майбутнього фахівця [2; 7; 9; 14; 16].

О.В. Андрієнко, розглядаючи самоактуалізацію студентів педагогічних ВУЗів та вчителів в педагогічній діяльності, виділяє три необхідні етапи формування її психологічних передумов: інформаційний, актуалізуючий і моделюючий. На інформаційному етапі формується система знань про психологічні передумови, можливості та перешкоди на шляху самоактуалізації студента, вчителя. На актуалізуючому етапі студенти в індивідуальному досвіді і діяльності формують систему компетентностей, що забезпечують можливість реалізації своїх індивідуальних здібностей у професійній діяльності. Моделюючий етап пов'язаний з освоєнням і закріпленням на практиці нових способів дій на основі творчого професійного самовизначення і самовиявлення [4]. Досліджуючи питання особистісного сенсу самоактуалізації майбутніх психологів, Н.В. Старинська відзначає, що спонукати інших людей до самозмін, самовдосконалення може тільки фахівець,

який сам постійно розвивається, прагне до реалізації своїх можливостей, творчого потенціалу [15].

Слід зазначити, що основу побудови програм психологічного супроводу в період навчання у ВНЗ із метою сприяння особистісно-професійному розвитку майбутнього фахівця має складати психодіагностичне дослідження компонентів професійної самоактуалізації, а також психологічних характеристик особистості, що пов'язані з потребою в самоактуалізації.

Метою нашого дослідження було визначення структурних компонентів професійної самоактуалізації студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні були використані такі психодіагностичні методики: «Самоактуалізаційний тест» (САТ) (Е. Шостром, Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман, М.В. Загика, М.В. Кроз); методика «Стильова саморегуляція поведінки людини» В.І. Моросанової, Є.М. Коноз; методика «Аналіз своїх обмежень» М. Вудкока та Д. Френсіса; методика «Професійне здоров'я менеджера» С.Д. Положенцева, Д.А. Руднева; «Опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності» В.М. Русалова; методика «Мотивація досягнення успіху» А. Мехрабіана; опитувальник «Визначення афіліації» А. Мехрабіана; методика «Діагностика соціального інтелекту» Дж. Гілфорда, М. Саллівена.

В емпіричному дослідженні взяли участь студенти-психологи IV курсу факультету психології та соціології ХНПУ імені Г.С. Сковороди м. Харкова, всього 70 осіб, віком від 20 до 22 років.

Кількісна обробка результатів констатувального дослідження показала, що досліджувані, які мають високий рівень потреби в самоактуалізації, складають незначний відсоток (22%) від загальної кількості досліджуваних. Вони відрізняються високою самоповагою, спонтанністю, схильністю сприймати природу людини в цілому як позитивну (показник «уявлення про природу людини»), незалежністю цінностей і поведінки від впливу ззовні (показник «підтримка»), сензитивністю, здатністю приймати своє роздратування, гнів та агресивність як природний прояв людської сутності (показник «прийняття агресії»).

У переважній кількості студентів (69%) помірно виражені деякі компоненти самоактуалізації, тобто належать до середнього рівня прояву (показники орієнтація в часі, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, самоприйняття, здатність до цілісного сприйняття світу і людей, розуміння пов'язаності протилежностей (показник «синергія»),

контактність, пізнавальні потреби, креативність).

Кореляційний аналіз (див. табл. 1) показав, що існує позитивний зв'язок: між базовим компонентом самоактуалізації – шкалою «орієнтація в часі» та високим рівнем таких особливостей саморегуляції, як гнучкість і моделювання, високим рівнем соціального інтелекту; між базовим компонентом самоактуалізації – шкалою «підтримки» (ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від впливу ззовні) та високим загальним рівнем комунікативної швидкості та пластичності, високою винахідливістю, здатністю до генерування нових ідей, високим рівнем регуляторної гнучкості та розвиненістю регуляторної автономності, здатністю до моделювання власної діяльності, вмінням налагоджувати взаємодію з оточенням у професійній діяльності.

За результатами кореляційного аналізу визначено зворотній зв'язок між базовими компонентами самоактуалізації (шкалами «орієнтація в часі» та «підтримки») та високим рівнем комунікативної емоційності, показником дефіциту часу та страхом бути відкинутим.

Дані кореляційного аналізу були доповнені даними факторного аналізу, застосування якого зумовлене наступними міркуваннями. Групові матриці даних дозволяють виокремити меншу кількість факторів порівняно з індивідуальними, оскільки факторами можуть стати тільки ті засади категоризації, які є інваріантними відносно всієї вибірки досліджуваних.

Обробка даних проводилася методом головних компонент із наступним Varimax-о-

бертанням за допомогою пакету статистичних програм SPSS 18. Для визначення числа факторів використовувався критерій відсівання Р. Кеттела.

У результаті факторного аналізу було виділено п'ять значущих факторів. До кожного фактору увійшли від 5 до 12 показників із різним факторним навантаженням. Факторна вага відображає кореляцію вектора, який відповідає тій чи іншій шкалі виділеного фактору. Крім того, вона демонструє, наскільки в даній шкалі виражений зміст, котрий описує фактор. Знак факторного навантаження вказує не на змістовну характеристику, а на те, до якого полюсу фактора належить та чи інша шкала.

Зупинимось на характеристиці кожного фактору (див. табл. 2.)

Перший фактор пояснює 13,5% загальної дисперсії і має факторне навантаження 6,894. До нього увійшли такі показники: підтримка (0,935), самоприйняття (0,809), спонтанність (0,768), самоповага (0,739), ціннісні орієнтації (0,735), гнучкість поведінки (0,667), контактність (0,649), прийняття агресії (0,624), орієнтація в часі (0,622), сензитивність (0,567), креативність (0,451), дефіцит часу (-0,409). Відповідно до змісту перелічених показників цей фактор був названий нами «Самоактуалізація». Можна відмітити, що особистість, яка стоїть на шляху до самоактуалізації, є толерантною до змін ззовні, орієнтується на цінності, що не залежать від думки оточення, незалежна у своїх вчинках, поділяє групові норми; сприймає себе адекватно, незалежно від оцінки власних недоліків чи заслуг, має здатність спонтанно вислов-

Таблиця 1

Показники кореляційних зв'язків між результатами методик психодіагностичного комплексу дослідження професійної самоактуалізації

0,05 = 0,195 0,01 = 0,301 Зв'язок між показниками	Значення коефіцієнту кореляції Пірсона (r_p)	Значення p
Моделювання – орієнтація в часі	0,235	<0,05
Гнучкість – орієнтація в часі	0,238	<0,05
Комунікативна емоційність – орієнтація в часі	-0,217	<0,05
Соціальний інтелект – орієнтація в часі	0,212	<0,05
Моделювання – підтримка	0,253	<0,05
Гнучкість – підтримка	0,202	<0,05
Самостійність – підтримка	0,310	<0,01
Винахідливість та здатність до інновацій – підтримка	0,272	<0,05
Вміння впливати на оточуючих – підтримка	0,335	<0,01
Дефіцит часу – підтримка	-0,351	<0,01
Комунікативна пластичність – підтримка	0,280	<0,05
Комунікативна швидкість – підтримка	0,231	<0,05
Комунікативна емоційність – підтримка	-0,281	<0,05
Страх бути відкинутим – підтримка	-0,306	<0,01

лювати свої почуття. Важливою є здатність людини цінувати свої заслуги, розділяти цінності, характерні для особистості, що самоактуалізується. Разом із тим властива здатність швидко реагувати на аспекти си-

туації, що змінюється, гнучкість у реалізації своїх цінностей, вміння швидко встановлювати глибокі контакти з людьми; приймати свою дратівливість, гнів і агресію як природній прояв людської природи. Вміння

Таблиця 2

Факторна матриця: структура професійної самоактуалізації студентів-психологів

Показники	Фактори				
	I	II	III	IV	V
Орієнтація в часі	0,622				
Підтримка	0,935				
Ціннісні орієнтації	0,735				
Гнучкість поведінки	0,667				
Сензитивність	0,567				
Спонтанність	0,768				
Самоповага	0,739				
Самоприйняття	0,809				
Прийняття агресії	0,624				
Контактність	0,649				
Пізнавальні потреби				0,482	
Креативність	0,451				
Планування				0,510	
Моделювання				0,489	
Програмування				0,683	
Оцінка результатів				0,459	
Здатність управляти собою		0,585			
Наявність чітких цінностей		0,652			
Здатність до саморозвитку		0,818			
Навички вирішення проблем		0,707			
Винахідливість та здатність до інновацій		0,703			
Вміння впливати на оточуючих		0,641			
Усвідомлення особливостей управлінської роботи		0,764			
Спроможність керувати		0,766			
Вміння навчати та розвивати підлеглих		0,756			
Здатність формувати та розвивати ефективні робочі групи		0,858			
Амбіційність			0,829		
Нетерплячість			0,789		
Енергійність			0,726		
Ворожість			0,727		
Дефіцит часу	-0,409		0,504		
Специфічність поведінки			0,736		
Стимування емоцій					-0,474
Змагальність			0,728		
Залучення до роботи			0,778		
Комунікативна ергійність					0,680
Комунікативна пластичність					0,733
Комунікативна швидкість					0,460
Мотив досягнення успіху				0,665	
Прагнення до прийняття групою					0,594
Факторне навантаження	6,894	6,060	5,264	3,411	2,871
Процент загальної дисперсії	13,5	12,0	10,3	6,7	5,6

жити справжнім, відчувати нерозривність минулого, теперішнього і майбутнього, бачити життя цілісним – саме таке світосприйняття говорить про високу ступінь самоактуалізації особистості. У свою чергу, на шляху до самоактуалізації сприятливим є правильне трактування людиною своїх почуттів і потреб, виражене творче спрямування особистості. Шкала дефіциту часу має негативне значення, що вказує на те, що дефіцит часу властивий людям із низьким ступенем самоактуалізації. Цей фактор є найбільш вираженим, тому що показники, які входять до його складу, визначають ступінь розвитку основних сфер професійної самоактуалізації студентів-психологів.

Другий фактор пояснює 12% загальної дисперсії і має факторне навантаження 6,060. До нього увійшли такі показники: здатність формувати та розвивати ефективні робочі групи (0,858), здатність до саморозвитку (0,818), спроможність керувати (0,766), усвідомлення особливостей управлінської роботи (0,764), вміння навчати та розвивати підлеглих (0,756), навички вирішення проблем (0,707), винахідливість та здатність до інновацій (0,703), наявність чітких цінностей (0,652), вміння впливати на оточуючих (0,641), здатність управляти собою (0,585). Відповідно до змісту перелічених показників цей фактор був названий нами «Управлінські здібності». Характеристики, які увійшли до цього фактору, можуть бути віднесені до категорії організаторських здібностей як структурного компоненту професійної самоактуалізації [11].

Третій фактор пояснює 10,3% загальної дисперсії і має факторне навантаження 5,264. До нього увійшли такі показники: амбіційність (0,829), нетерплячість (0,789), залучення до роботи (0,778), специфічність поведінки (0,736), схильність до змагань (змагальність) (0,728), ворожість (0,727), енергійність (0,726), дефіцит часу (0,504). Відповідно до змісту перелічених показників цей фактор був названий нами «Схильність до стресової поведінки». Характеристики, які складають даний фактор, входять до поведінкового синдрому, що характеризується прагненням до досягнення успіху і змагальністю, напористістю, агресивністю, відчуттям дефіциту часу, прагненням домінувати в колективі, бажанням виснажливо працювати, прагненням досягти успіху в багатьох сферах діяльності одночасно. Такі поведінкові прояви є характерними і в більшості випадків професійно важливими для особистостей з вираженою кар'єрною орієнтацією.

Четвертий фактор пояснює 6,7% загальної дисперсії і має факторне навантажен-

ня 3,411. До нього увійшли такі показники: програмування (0,683), мотив досягнення успіху (0,665), планування (0,510), моделювання (0,489), пізнавальні потреби (0,482), оцінка результатів (0,459). Відповідно до змісту перелічених показників цей фактор був названий нами «Саморегуляція». Якості, які увійшли до цього фактору, можна віднести до структурного компоненту професійної самоактуалізації, який відповідає за регулятивні характеристики особистості. Здатність до планування, вміння адекватно будувати програму дій відповідно до планів діяльності, вміння переосмислювати та оцінювати власну поведінку, складає основу рефлексивної діяльності особистості, що самоактуалізується.

П'ятий фактор пояснює 5,6% загальної дисперсії і має факторне навантаження 2,871. До нього увійшли такі показники: комунікативна пластичність (0,733), комунікативна ергійність (0,680), прагнення до прийняття групою (0,594), комунікативна швидкість (0,460), стримування емоцій (-0,474). Відповідно до змісту перелічених показників цей фактор був названий нами «Комунікативність». Даний фактор об'єднує ряд якостей формально-динамічного характеру. Саме такі якості лежать в основі індивідуально-типологічних особливостей особистості. Аналізуючи показники даного фактору, можна визначити, що особистість із високими показниками професійної самоактуалізації легко вступає в соціальні контакти, швидко перемикається у процесі спілкування, має широкий набір комунікативних програм, потребує постійного спілкування та великого кола контактів. Для таких людей характерна легкість у встановленні соціальних зв'язків та прагнення до лідерства, стиль спілкування, який характеризується впевненістю, невимушеністю, відкритістю і соціальною сміливістю.

Висновки з проведеного дослідження. Професійна зрілість студентів-психологів повинна визначатися спрямованістю на самоактуалізацію свого професійного та особистісного потенціалу. За результатами проведеного емпіричного дослідження, було визначено факторну структуру професійної самоактуалізації студентів-психологів, яка включає п'ять факторів: «Самоактуалізація», «Управлінські здібності», «Схильність до стресової поведінки», «Саморегуляція», «Комунікативність». Виявлено, що студенти-психологи, які мають високі показники рівня прояву професійної самоактуалізації, складають незначний відсоток від загальної кількості досліджуваних і відрізняються самоповагою, спонтанністю, схильністю сприймати природу

людини в цілому як позитивну, незалежністю цінностей і поведінки від впливу ззовні, сензитивністю, здатністю приймати своє роздратування, гнів та агресивність як природний прояв людської сутності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці програм психологічного супроводу в період навчання у закладі вищої освіти з метою сприяння особистісно-професійному розвитку майбутнього фахівця в галузі психології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человеческого знания. М., 1987. 228 с.
2. Вахромов Е.Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации. М.: Международная педагогическая академия, 2001. 160 с.
3. Возняк Л.С. Психологічні особливості професійної підготовки майбутніх спеціалістів до управлінської діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. К., 2000. 19 с.
4. Жванія Т.В. Проблема емоційної готовності студентів-психологів до професійної діяльності. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. Харків, 2013. С. 60–74.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. М.: Логос, 2004. 384 с.
6. Каньос Н.Г. Мотиви учбово-професійної самореалізації студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07; Інституті психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2011. 22 с.
7. Кобильнік Л.М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07; Інституті психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2007. 22 с.
8. Кобильнік Л.М. Каткова Т.А. Психологічний супровід процесу самоактуалізації особистості майбутніх фахівців / Проблеми сучасної психології // Збірник наукових праць К-ПНУ, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2015. Випуск 30. С. 268–278. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/03/30-24.pdf>.
9. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности. М.: Смысл. 1997. 167 с.
10. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Питер, 2007. 278 с.
11. Поденко А.В. Рівні саморегуляції системи організаторських здібностей у підлітків // Социальные технологии: Актуальные проблемы теории и практики: Международный межвузовский сборник научных работ. Запорожье: Изд-во КПУ, 2008. Выпуск 38. С. 335–340.
12. Роджерс К. Клиент-центрированная терапия. М.: Издательство Института Психотерапии, 2007. 560 с.
13. Скворцова М.В., Якунин В.Е. Самоактуализация личности студентов и профессиональное самоопределение // Вопросы методики профессионального образования. Сборник научных трудов докторантов, аспирантов и соискателей учёных степеней. Самара, 1998, с. 160–164.
14. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Монографія. Київ: «Інтерсервіс», 2015. 178 с.
15. Старинська Н.В. Аналіз змін особистісного сенсу самоактуалізації студентів-психологів під час навчально-професійної діяльності. Педагогічний процес: теорія і практика. 2015. Вип. 3-4. С. 20–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2015_3-4_6.
16. Столярчук О.А. Самоактуалізація як чинник становлення особистості майбутнього фахівця. Innovative Solutions in Modern Science: scientific journal (4 (13)). 2017. С. 129–139. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19721/>.
17. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды. М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. 672 с.
18. Х'елл Л., Зиглер Д. Теорії особистості. СПб.: ПитерКом, 1998. 608 с.
19. Щербакова Н.А. Эмпатические способности студентов-психологов: учеб. пособие. М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2006. 240 с.